

"Vad är särskilt med särskolan"

Inledning.

En förälder som accepterar en placering i särskola för sitt barn förutsätter att barnet därmed får en undervisning som ger barnet bättre förutsättningar till ett gott vuxenliv än vad det skulle fått i den vanliga skolan. Särskolan är en särskild skolform avsedd för de barn som inte når upp till grundskolans kunskapsmål *därför att de är utvecklingsstörda*.

Man kan hävda att särskolan inte har något berättigande om den inte kan erbjuda en pedagogik, ett arbetssätt och en miljö som den vanliga skolan inte kan ge utvecklingsstörda elever. Avsikten med särskolan kan inte vara att utgöra möjlighet för den vanliga skolan att stöta ut ej önskvärda elever. I ett läge där föräldern till ett utvecklingsstört barn har rätten att välja skolform för sitt barn måste särskolan kunna visa på vilket sätt den utgör ett bättre alternativ för just deras barn.

De specialpedagogiska linjerna på lärarhögskolorna skall ge särskolans lärare den tilläggskompetens som behövs för att undervisa utvecklingsstörda elever. Man bör då förutsätta att det dels behövs *en särskild pedagogik* för detta och dels att det krävs *särskilda kunskaper* om t ex de neuropsykologiska särdrag som utmärker olika individer med utvecklingsstörning.

Går det att finna svar på om särskolans verklighet uppfyller de uppställda förutsättningarna? Går det att hävda att särskolan är något särskilt och att den måste vara något särskilt?

I ett försök att finna några svar på ovanstående har som underlag använts en av Lands-tinget Kronoberg beställd utvärdering av särskolan i länet. Utvärderingen har gjorts under ledning av docent Jerry Rosenqvist vid pedagogiska institutionen i Lund.(Pedagogiska rapporter nr 67. Mars 1995, Pedagogiska institutionen, Lunds universitet.

Särskolan som skolform.

Den "vanliga" skolan i Sverige - folkskolan - har från början inte inkluderat utvecklingsstörda elever. Obildbara elever, dvs elever som inte hade möjlighet att tillägna sig skolans läs- och skrivundervisning tillhörde inte "folkskolans personkrets". Kyrkan hade från början av folkskolans historia ett avgörande inflytande över skolans undervisning. Ett viktigt kunskapsmål var att visa att man nöjaktigt kunde läsa katekesen. Utan denna kunskap togs man inte upp i kyrkans gemenskap genom konfirmationen.

Parallellt med folkskolan från 1842 fanns ända fram till början av 1960-talet skolformer för dem som av olika skäl hade tillträde till högre utbildningar. Läroverk och flickskolor byggde från början inte på folkskolans undervisning. Det tog tid innan enhetsskoletanken - en skola föra alla medborgare -tog form.

Det svenska skolväsendet har alltså ända fram till våra dagar präglats av kategorisering och segregation av eleverna och försöken att smälta samman den grundläggande folkundervisningen till "en skola för alla" är ännu inte avslutad - särskolan är fortfarande en särskild skolform.

1989 tillsattes den sk särskolekommittén, vars grundläggande direktiv var att utbildningen för särskolans elever inte skulle försämrats om och när kommunerna tog över huvudmannaskapet för särskolan. I utredningsarbetet såg man, utifrån ett pedagogiskt och elevsocialt perspektiv, en kommunalisering som ett logiskt steg i omsorgernas normaliserings- och integreringsprocess.

Kommittén beskriver särskolans utveckling från att ha varit en del av mentalsjukvården och en landstingsangelägenhet till att bli en alltmer integrerad del av kommunernas övriga ungdomsskola. Hela den svenska skolans historia visar varför vi måste använda begreppet integrering i vår strävan att föra samman alla elever i en skola.

För ytterligare kunskap om särskolans utveckling och organisation hänvisas till andra sammanställningar. Avsikten med ovanstående framställning är endast att söka sätta in särskolan i ett skolhistoriskt helhetsperspektiv och visa dess förhållande till den "vanliga" skolan.

Den aktuella utvärderingens metod

Utvärderingsstudien av särskolan i Kronobergs län har en intressant vetenskaplig metod, som bra fångar upp helheten. Den bygger på enkäter, intervjuer och deltagande klassrumsobservationer. Det innebär bl a att man använt både en kvantitativ (enkät) och en kvalitativ (intervju och observation) metod. Till detta kommer en mera neutralt beskrivande del.

Det är ur de kvalitativa och beskrivande delarna av rapporten ett försök kan göras att sålla ut vad som är "särskilt med särskolan". De skolformer rapporten behandlar är grundsärskolan, tränings-skolan och verksamhetsträningen. Beskrivningarna är i snäv bemärkelse gällande enbart för ett urval av samtliga klasser i Kronobergs län, men utvärderarna ser det som troligt att det är en ganska allmängiltig bild man får fram av svensk särskola av idag.

Av enbart denna utvärdering får dock inte långtgående slutsatser dras om arbetssätt och specialpedagogik i den svenska särskolan i allmänhet

Vad bestämmer en lärares sätt att undervisa?

I intervjuerna med lärare och skolledare samt i utvärderarnas kommentarer kan man urskilja några faktorer, som i olika grad påverkar undervisningen.

Om man med begreppet kompetens menar att den visar sig i det resultat som kommer ut av undervisningen kan detta i viss mån utläsas av intervjuerna med föräldrarna. Sambandet mellan lärarnas formella kompetens, dvs utbildning, och den kompetens som visar sig i utfallet tas ej upp i rapporten

Om engagemang och entusiasm: Lärarpersonlighetens betydelse för inlärningsprocessen är allmän kunskap. En ganska utbredd uppfattning är att särskolans lärare i stor utsträckning är engagerade och Rosenqvist och hans medhjälpare fann som en övergripande iakttagelse att undervisningen genomfördes med engagemang och entusiasm. Den präglades också av lyhördhet inför de individuella elevernas behov i olika situationer.

Kanske kan den reflexionen göras att särskolans lärare på grund av den större lärartätheten i särskolan har större möjlighet att visa sitt engagemang och lyhördhet för den enskilde eleven än vad klassläraren i grundskolan har.

Man menar att denna lyhördhet är adekvat ur pedagogisk synvinkel i särskolan. Den visar på respekt för elevens förmåga att bidra till sin egen inläring. Särskilt viktig är denna lyhördhet i klasser med gravt utvecklingsstörda elever, där elevernas fysiska och psykiska tillstånd vid varje tillfälle är avgörande för arbetssättet.

Om uppträdande i undervisningssituationen: I klassrumsobservationerna beskrivs lärarna som aktiva, medan eleverna långa stunder är passiva. Risken med detta arbetssätt är att eleverna vänjer sig vid att göra "skolsaker" enbart på uppmaning från läraren och inte ges tillfälle att ta egna initiativ. Till synes präglas lektionen av aktivitet, men det som egentligen sker är att eleverna är passiva i långa stycken och läraren aktiv.

Inte heller detta är något unikt för särskolan. Det gäller i lika hög grad för grundskolan. Läraren i allmänhet vill vara pliktrogen och känna att hon/han utträttat något, vill att lektionen skall flyta och vill ha överblick över situationen.

Man kan också se läraraktiviteten som ett utslag av omtanke om eleven. Läraren vill ge eleven så mycket som möjligt och löser det genom att själv vara aktiv.

Om läromedel: Ett inte alltför djärvt antagande är att läromedlen styr undervisningen i högre grad i grundskolan än i särskolan. Kopplat till lyhördhet för den enskilde elevens behov kan detta ses som positivt. Det är elevens behov som styr undervisningen och inte den i läroboken givna uppläggningsen.

Bristen på adekvata läromedel i särskolan är omvitnad. Läromedelsframställning är inte kommersiellt intressant för det relativt sett lilla elevantalet i särskolan. Lärarna betraktar ibland sig själva som läromedel och måste själva producera det mesta av de läromedel som behövs. Särskilt gäller detta träningsskolan. I grundsärskolan anser både lärare och föräldrar att de läroböcker som måste användas sällan är åldersanpassade. Man måste använda sig av läroböcker skrivna för lägre årskurser i grundskolan och de upplevs som barnsliga av de äldre särskoleeleverna.

Bristen på läromedel kan kopplas till den ovan beskrivna läraraktiviteten i klassrummet. Bristen på läromedel som befrämjar elevernas egna initiativ gör att lärarna blir aktiva .

Om läroplan och arbetsplan: Inte heller i synen på läroplanen som styrmedel för undervisningen skiljer sig särskolans lärare från grundskolans. Vissa lärare anser sig ha stor nytta av läroplanen som stöd för sitt arbete, andra läser möjligen sådana delar som man anser sig ha direkt praktisk nytta av. De nya läroplanerna, Lpo 94 och Lpf 94, hade man vid intervju tillfället, våren 1994, ännu inte tagit till sig i större grad.

De lokala arbetsplanerna tycks, liksom ofta även i grundskolan, ha liten inverkan på lärarnas arbetssätt. De anses alltför allmänna och övergripande och det är huvudsakligen platscheferna som önskar kommentera dem mera utförligt i intervjuerna.

Om speciallärarutbildningen: En av intervjufrågorna gällde lärarnas upplevelse av kompetens, vilket definierades som "i vilken mån man ansåg sig skickad att genomföra sitt arbete".

Inställningen till speciallärarutbildningen varierar starkt. En lärare menar att den inte gav henne någon grund att stå på, en annan menar att utbildningen var fantastiskt. En tredje, gymnasielärare, har inte någon speciallärarutbildning, men anser att det räcker med den vanliga lärarbehörigheten och att själv söka sig fram med hjälp av egen erfarenhet och kollegor.

Gemensamt är att man i första hand litar till den erfarenhet man efterhand skaffar sig som lärare. Gemensamt är också att man anser det vara den individuella eleven och dennes behov som styr hela undervisningsprocessen.

Kommentar: Ovanstående genomgång av faktorer, som kan tänkas påverka särskolans undervisningssätt och pedagogik, visar inte på några tydliga skillnader mellan grundskola och särskola.

En avgörande skillnad är dock möjligheten till den långt drivna individualiseringen i särskolan. Den erfarenhet särskolläraren efterhand skaffar sig av många enskilda elevers unika problem utgör med säkerhet en annorlunda och värdefull resurs.

Har särskolan särskilda undervisningsmetoder?

En skolledare svarar på frågan om skillnader mellan särskolan och den "vanliga grundskolan: "Det handlar om elevsyn. Pedagogiken, metoderna är egentligen de samma".

I en sammanfattning av klassrumsobservationerna kan man urskilja två typer av lektioner. En typ med fast struktur, tydligast i träningskolan och yrkesutbildningen, med en klar och systematisk planering, vilken följs strikt och där både eleven och läraren vet nästa steg. I grundsärskolan och verksamhetsträningen såg man en något lösare struktur, man var mera öppen för vad eleverna vill.

Ovanstående anses bygga på en pedagogiskt sett ganska grundmurad uppfattning att elever på lägre utvecklingsnivå och/eller med flera funktionshinder kräver en fastare struktur för att nå framsteg. Att detta inte gäller för observationerna i verksamhetsträningen kanske kan förklaras med att man här vid varje tillfälle måste vara öppen för hur eleverna mår.

Dessa grovt sett två undervisningssätt har huvudsakligen vuxit fram ur vad som brukar kallas beprövad erfarenhet. Det finns få vetenskapliga resultat att stödja en sådan planering på, men desto fler anvisningar som grundar sig på aktiva särskolepedagogers erfarenheter.

Exempel på sådana anvisningar är TEACCH (Treatment and Education of Autistic and related Communication handikapped Children) i träningskolan och Lillie Nielsens metodiska anvisningar för sinnesträning.

TEACCH är ett slags beteendemodifierande program, som regelbundet används i vissa träningskoleklasser. Fortbildningsdagar, där lärarna inom träningskolan deltagit, har genomförts, men metoden är tydligen inte helt okontroversiell. På en skola har olika uppfattningar lett till vissa samarbetsvårigheter. För eleven gäller det att arbeta självständigt och i egen takt t ex med material ur en låda och läraren ingriper endast då det låser sig helt. Övningen avslutas med positiv förstärkning. Eleven får göra något den tycker om t ex lyssna på ett egenvalt musikband.

I verksamhetsträningen användes Lillie Nielsens metoder för sinnesträning i undervisningen av de mycket orörliga eleverna. Hela rörelsescheman finns där framställda i god struktur åtföljda av diskussioner om på vilket sätt rörelserna kan hjälpa eleverna.

I en tidigare studie (Rosenqvist 1989) har framkommit, lite grovt återgett, att de enda skillnader man, generellt sett, kunde se mellan särskolans och den vanliga grundskolans undervisning, var att man arbetade i ett långsammare tempo och att man låg några årskurser efter motsvarande årskurs i grundskolan.

Inte heller i den här aktuella studien kunde man finna något överraskande i form av något radikalt nytt eller obekant. Någon unik "Metod" för undervisning i särskolan kanske inte ens finns. Kanske är det så att "... undervisningsmetoderna måste ses underordnade innehållet. Den viktiga frågan att ställa är inte 'hur skall vi göra' utan den viktiga frågan är 'vad skall göras'. (Kallós, 1978)

Rosenqvist avslutar metoddiskussionen på följande sätt:

Man skulle kunna säga att den engagerade läraren, just genom sitt äkta engagemang, förmår att entusiasmera eleverna till vetgirighet på sin nivå. Kännedomen om var denna nivå ligger är kanske viktigare för hur en framgångsrik undervisning utformas än att känna till varje mått och steg i en viss undervisningsmetod. *Sättet att undervisa är nog ändå sist och slutligen avhängigt av personligheten hos pedagogen.*

Ovanstående avslutande kommentar skall inte tolkas så att Rosenqvist anser de observerade metoderna, TEACCH, Lillie Nielsens sinnesträning m fl, mindre viktiga. Det viktiga är att den kunnige läraren använder den eller de metoder, som passar hans/hennes personlighet.

Man menar också att särskollärarens professionalitet visar sig i förmågan att tänja eleverna så att man ligger på en lagom utmanande nivå steget över deras nuvarande nivå. Det innebär att läraren bekänner sig till en *relativ handikappsyn*, dvs. något absolut tak för elevens utvecklingsmöjligheter finns ej, även om de märkbara framstegen dröjer.

Träning i att kunna arbeta självständigt bör ingå i målsättningen för undervisningen.

Vad anser föräldrarna om särskolans undervisning?

Föräldrarna förefaller ha ganska liten kännedom om hur en skoldag ser ut i särskolan. Det föräldrarna ser är en del av de läroböcker eleverna använder och där har man ganska mycket synpunkter om gamla och alltför barnsliga böcker.

Övervägande delen av de tillfrågade föräldrarna anser att deras barn trivs bra i skolan och att lärarna gör ett bra jobb, men för övrigt ger inte intervjuvaren mycket ledning för att bedöma undervisningens resultat.

De fördelar man såg med undervisningen i särskolan jämfört med den vanliga grundskolan respektive gymnasieskolan var i första hand de små klasserna och de möjligheter detta ger, t ex i form av att:

- möjlighet till individualisering ges
- man tar tillvara barnens möjligheter att lära sig på ett helt annat sätt
- eleverna får arbeta i sin egen takt
- lärarna har mer tid till eleverna

Den allmänna meningen är att lärarna är kompetenta, men flera tycker sig se luckor i lärarnas utbildning och fortbildning. Ökade kunskaper i bl a teckenundervisning och kommunikation, datautbildningen samt kunskap om "det avvikande" efterlyses.

Sammanfattning.

Särskolan är en särskild skolform avsedd för de barn som inte når upp till grundskolans kunskapsmål *därför att de är utvecklingsstörda*. För att undervisa barn med utvecklingsstörning ger de specialpedagogiska linjerna på lärarhögskolorna en tilläggskompetens och man bör då förutsätta att det handlar om en särskild pedagogik och särskilda kunskaper om utvecklingsstörning.

Utvärderingen söker ge några svar på vad som är särskilt med särskolan, men Rosenqvist betonar att enbart utvärderingen av särskolan i Kronobergs län inte får användas för att dra långtgående

slutsatser om arbetssätt och specialpedagogik i en svenska särskolan i allmänhet. Med den erfarenhet man har håller man det dock för troligt att den bild man får fram är ganska allmängiltig.

Rapporten tar upp några av de faktorer som i olika grad kan påverka undervisningen. Man fann att undervisningen genomfördes med engagemang, entusiasm och lyhördhet. Man gör reflexionen att lärarna i särskolan på grund av den större lärartätheten i särskolan kanske har större möjligheter att visa sitt engagemang och lyhördhet för den enskilde individen än vad klassläraren i grundskolan har.

I klassrumsobservationerna beskrivs lärarna ofta som aktiva, medan eleverna långa stunder är passiva. Läraren i allmänhet vill vara plikttrogen och ge eleven så mycket som möjligt och löser det genom att själv vara aktiv. Detta är inte unikt för särskolan. Däremot kan den i särskolan omnämnade bristen på läromedel, som befrämjar elevernas egna initiativ göra att lärarna måste vara mer aktiva.

Den mest avgörande skillnaden mellan grundskolan och särskolan är den långt drivna individualiseringen och de erfarenheter särskolläraren efterhand kan skaffa sig av många enskilda elevers unika problem. En av de intervjuade skolledarna menar att det handlar om elevsyn. Pedagogiken, metoderna är egentligen desamma. Rosenqvist har också i annan studie funnit att den enda skillnad man kunde se var att särskolan arbetade i ett långsammare tempo och att man låg några årskurser efter motsvarande årskurs i grundskolan.

Föräldrarna förefaller ha ganska liten kännedom om hur en skoldag ser ut i särskolan. De fördelar man såg var i första hand de små klasserna och möjligheterna till individualisering. Föräldrarna menar att särskolan tar tillvara barnens möjligheter att lära sig, att eleverna får arbeta i sin egen takt och att lärarna har mer tid för eleverna. Man efterlyser mer kunskaper hos lärarna om bl a teckenkommunikation, datakunskap samt kunskap om "det avvikande".